

drámaelméleti kérdések is megvitatásra kerülnek. S hogy a két neves színházi szakember — Brecht és Wangenheim — expresszionizmusa mekkora kihívást jelentett Lukács realizmuselmélete számára, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy amikor a filozófus a szocialista német drámairodalom kritikai elemzését végzi, akkor a Fridrich Wolf színházával kapcsolatos bíráló megjegyzéseit is a két expresszionista teoretikusnak címzi, akárcsak az 1937—1938-ban közte és Hans Eisler között lezajlott vita esetében.

A keletnémet irodalomtörténészek által összeállított könyv tanulsága szerint bebizonyosodott, hogy a húszas-harmincas és negyvenes években zajlott irodalom- és művészetelméleti viták — melyek bár olykor már ideológiai kérdéseket is érintettek — korántsem jelentettek a marxista gondolkodáson belül frakcióharcokat, éppen ellenkezőleg, a viták résztvevői valamennyien következetes marxista gondolkodókhoz méltó módon igyekeztek ellentétes előjelű, de a cél tekintetében a legmesszebbmenőkig egyező felfogásaiknak hangot adni. Lukács György néhány hónappal a fasiszta hatalomátvételt megelőzően a proletár-forradalmi irodalom feladatait illetően a következőket vetette papírra: „... az osztályharc jelenlegi fejlődési fokán a proletár-forradalmi irodalom legfőbb feladata olyan műveket alkotni, melyek az alapvető fejlődési

irányvonalakat mutatják meg, s amelyek anélkül, hogy az aktuális történeket figyelmen kívül hagynák, mindenképp a tartósra, az egyetemes érvényű, valóban tipikus eseményekre helyezik a hangsúlyt. *Ilyen alapokon születhet meg az igazi nagy proletár-művészet.*” (A kiemelés Lukács Györgyé.)

S vajon a vitapartnerek közül akadt-e egyetlen is, aki nem ezt tekintette legfőbb feladatának? A nézeteltérések legtöbb esetben a forma kapcsán merültek fel, s a vélemények a realizmus—expresszionizmus dilemma körül polarizálódtak. Azt azonban senki sem vonhatja kétségbe, hogy valamennyien forradalmi alkotók voltak.

Más kérdés az, hogy a szocialista társadalmak ideológiai szempontból levonták-e a nagyon is forradalmi korszak tanulságait, s eljutottak-e annak felismeréséhez, hogy az esetleges véleménykülönbségek korántsem jelentik az alkotók sorainak gyengülését, még kevésbé jelentenek haladást gátló ellenszéljáratot? Vajon felismerték-e, hogy a demokratikus dialógus forradalmbibb cselekedet, mint a tekintélyelvű etatista leckefelmondás, az ideológiai zsilipelés? A keletnémet irodalomtörténészek kis csoportja több szempontból is roppant tanulságos tanulmánykötettel lepte meg az európai olvasóközönséget.

Mák Ferenc

A BUDAPESTI ISKOLA AZ IFJÚ LUKÁCS GYÖRGYRŐL

Ferenc Fehér, Ágnes Heller, György Márkus, Alexander Radnóti: LA SCUOLA DA BUDAPEST: SUL GIOVANE LUKÁCS (A budapesti iskola az ifjú Lukács Györgyről, La Nuova Italia, Firenze, 1978 316. o.)

Az olasz olvasóközönség marxista beállítottságú rétege nagy érdeklődéssel kíséri figyelemmel a budapesti

iskola — ezen belül mindenképp Heller Ágnes — alkotótévékenységét. Az *Unita* egyik száma (Editori

Riuniti, Róma 1980. 237 o.) *Per Cambiare la vita* (Hogy megváltozzon az élet) címmel a lap főszerkesztője F. Adornat által készített interjút közölt Heller Ágnessel, ezt követően pedig a nagyközönség kezébe került a filozófusnő *La filosofia radicale* (A radikális filozófia) című könyve is, melyben a szerző leszögezi: „Azokat az embereket nevezzük radikális egyéneknek, akik eltávolodnak a burzsoá életformától, s egy másmilyen életforma felé orientálódnak, miközben az elszakadást és az újratájékozódást elméletileg is megindokolják, s mindazok az értékek, melyek az ilyen fajta alapvető elhatározásból erednek, a mindennapi tevékenységükben is helyet kapnak.” Egyébként *A budapesti iskola az ifjú Lukács Györgyről* című könyv — mely az említetten kívül még három Heller Ágnes-tanulmányt tartalmaz — szintén a Ferdinand Adornat készítette interjúval kezdődik, s a beszélgetés középpontjában a nyugati társadalmak általános politikai helyzetének a részletezése és az emberi szükségletekről kialakított elmélete áll. A könyvben szereplő tanulmányok közös vonása, hogy valamennyi a fiatal Lukács György gondolatának újraértelmezésére, illetve a korai, kevésbé hozzáférhető írásainak az értelmezésére, valamint a nem egy esetben igen ellentmondásos lukácsi gondolat lényegi megragadására törekszik. Ezek a tanulmányok cím szerint a következők:

Heller Ágnes: Amikor az élet formává merevedik — Lukács György és Seidler Irma

Heller Ágnes: A lelki szegénységről — Lukács György ifjúkori dialógusa

Heller Ágnes: A kötelesség túlsó oldalán — A német klasszicizmus paradigmatiszmatikus etikája Lu-

kács György műveiben

Márkus György: A lélek és az élet — Az ifjú Lukács és a kultúra problémája

Márkus György: Lukács György első esztétikája; az ifjú Lukács filozófiai nézeteinek fejlődése.

Fehér Ferenc: A romantikus antikapitalizmus válaszútján — Adalékok a német ideológia történetéhez Paul Ernst és Lukács György levélváltása alapján

Fehér Ferenc: A történelmi dráma filozófiája, a tragédia metafizikája és a tragédia nélküli dráma utópiája. A fiatal Lukács drámaelméletének alternatívái

Radnóti Sándor: Az „istentől elhagyott világ” két radikális bírálója

Az ifjú Lukács Györgyről és barátnőjéről, Seidler Irmáról írt esszéjében Heller Ágnes ihletett módon ragadja meg a két ember kapcsolatának lényegét, s e kapcsolat hatását Lukács kiteljesedő munkásságára. Az esszé — melynek centrumában a filozófus élete és munkássága közötti kölcsönösviszony taglalása áll — a könyv legsajátosabb színterét képezi, így érthető módon kerül esetünkben is a figyelem középpontjába. Kettőjük kapcsolata első látásra Kierkegaard és Regine Olsen kapcsolatára emlékeztet. A hasonlóság azonban nem jelent egyben azonosítást is: Seidler Irma nem maradt passzív alakja a kapcsolatuknak, hanem tetteivel (öngyilkosságával) erőteljesen befolyásolta a fiatal Lukács György gondolkodását és világlátását. A filozófus idealizálta és egyben mitizálta is Irma alakját,

azért, hogy gondolkodásának ihletforrását láthassa benne, s ezzel megteremtse a fölékerekedés lehetőségét is. Ám éppen kettejük kapcsolatának mitizálása teszi számára Irmát, mint embert mindörökre megközelíthetlenné és elérhetetlenné. Lukács számára Irma az élet. A filozófia embere megérti az élő embert; az életés ember tud élni, de nem érti a filozófia emberét. A valóság azonban a következő: egyetlen ember sem értheti meg önmagát a saját maga létrehozta filozófiai kategóriák révén; senki sem ragadhatja meg a megfoghatatlant. A valóságban tehát Irma nem az „életet” jelentette, s éppen a kifejezés filozófiai értelmében nem volt az; hiszen ő sem akart egyszerűen csak élni, ő is a Másik megértésére törekedett — csupán a Másik megértéséért történő odaadás volt a számára felfoghatatlan. Az igazság tehát az, hogy Lukács György nem értette meg Seidler Irmát, azon egyszerű oknál fogva, hogy „a filozófiai kategóriákon át közeledett hozzá” (13). A filozófus a társában is önmagát kereste, s ennek mindenkor tudatában is volt: „Aki szeret, istenhez hasonlóbb, mint akit szeretnek, mert szerelmének mindig viszonzatlanok kell maradnia, mert szerelme csupán út az öntökéletességhez” (31). A nő képtelen átverekedni magát a barikádon, képtelen eljutni Lukácshoz, az emberhez, mi több: a filozófia (Irma festőművész volt) és a gyakorlati élet terén mindketten egyaránt képtelenek voltak az igazi találkozásra. És ekkor Irma öngyilkos lesz, s ezzel egyszer s mindenkorra nemcsak a filozófus életébe, de gondolatvilágának egészébe is sikerül betörnie. A tragikus eseményig Lukácsnak meggyőződése volt, hogy a nő önmagában nem lehet tragikus személy, s hogy a nő számára a szabadság mint érték a férfival való kapcsolata nélkül vagy azon túl nem létezik. „Az asszony

csak asszony, s mint ilyen, távol áll a tragédiától.” (35) Irma halálát követően azonban véleménye gyökeresen megváltozott. Heller Ágnes ennek kapcsán tételként megállapítja: *A nő a tragédia megformálása a halálban*. Irma halálát követően Lukács a következő sorokat vetette papírra: „Az ő tragédiája az életben rejlett, egy olyan szférában tehát, amelyben a halál valóban az élet dialektikus ellentéte.” Heller Ágnes pedig kimondja az ellentételt is: *a férfi a tragédia beépítése az életbe* (40). De vajon e szerint Irma — nem férfi-e? A halál lehet ugyan az élet ellentéte, de egyben kiteljesítője is, a feltétele is. A halál még mindig az élet tartozéka, még akkor is, ha az az élet önmagát semmisíti meg. Tételével és ellentétével Heller Ágnes, úgy tűnik, nem járta végig az általa felvetett gondolatot, hiszen megmarad az ember „természeti” jellegénél, helyesebben a nőt pusztán „természeti” lénynek tekinti, s megfosztja történetiségétől. Irma is, Lukács is (mint „élet” és „filozófia”, mint „természet” és „szellem”, mint örök megosztottság) parcializálódik. Irma legalább *igyekszik* leküzdeni ezt az elkülönítettséget, s mintegy „elébe megy” Lukács Györgynek, az embernek. Lukács viszont nem. Irma az embernek mint totális egységnek a létrehozásán munkálkodik, s öngyilkos lesz amikor rájön, hogy a teljességet a Másiktól nem kaphatja meg. Nem kaphatja meg, mert a férfi nem viszonzza az érzelmeiket. Lukács óvja emberi erőforrását, hogy teljes erejével és egyéniségével a szellem kiteljesítésén fáradozzon, hiszen a férfi és a nő között ősidőktől fogva létezik ilyen jellegű megosztottság, s ezzel Lukács nem tud leszámolni.

S éppen a mindennapi élet és az alkotó személyiség, valamint a művészi elképzelés közötti mély szakadék képezi azt a tragédiát, mely a

műben nyer adekvát kifejezési formát. *Alkotó* emberként Lukács dialektikusan meghaladja e kettősséget, s ezzel mintegy föléje emelkedik még akkor is, ha mint ember soha nem tudja túltenni magát a problémán. Heller Ágnes erről *A lelki szegénységről* című második esszéjében az Irma halálát követően keletkezett lukácsi művek kapcsán a következőképpen ír: „A lelki szegénység konfliktusa *filozófiailag* megoldott, de ahhoz, hogy gyakorlatilag megoldjuk, *transzcendentálni* kell a filozófiát. A filozófiát meg kell valószínűsíteni — mondta Marx...” (58).

Márkus György Lukács korai esztétikai gondolkodásáról írt esszéjében mutatott rá arra, hogy a filozófus tragikus magánélete koincidál intellektuális és ideológiai fejlődésével. A fiatal Lukács töprengésein a „közönség” és az „igazi”, „analitikus” élet dialektikája vonul keresztül. Az „igazi” élet (Lásd Fehér Ferenc: *A romantikus antikapitalizmus választóján*) lényeges jellemzője, hogy annak keretein belül a kultúra mint alakító, változtató és formáló erő jelentkezik. Az effajta modell amolyan demokrácia nélküli közösségi létformát (168) követel, melyen belül az élet kettősségének végletei nem kommunikálhatnak egymással. (Lukács *A lelki szegénységről* című művében „metafizikai” értelemben vett „kasztokról” szól.) Korai korszakában azonban kultúrelméletének *aktív* jellegét emeli ki, mondván: a kultúra megváltoztatja az életet. Fehér Ferenc részletesen elemzi a Bloch és Lukács átfogó kultúraelmélete kö-

zötti különbségeket is. Az előttük álló (első világ)háborúról szólva Fehér leszögezi: „Kettejük dezertőr magatartásában a különbség az, hogy Bloch elhallgatja háborúellenes magatartásának motívumait (míg minden egyébről szenvedélyes hangsúlyozottsággal nyilatkozik), ellenben Lukács egyfolytában tiltakozik; non possumust kiált. (...) Bloch hallgatása elokvens demonstrációja apokaliptikus, tisztán vallási alapokon nyugvó hitének. Vajon szükséges-e elutasító magatartásomat magyarázni akkor, amikor az emberek egymást gyilkolják? Lukács viszont úgy véli, hogy feltétlenül szólnia kell. Tiltakozásának magyarázata, hogy számára a háború nem egyéb, mint a koncentrált kapitalizmus maximális kifejezésre jutása.”

A fiatal Lukács Gyögyről szóló könyv igazi erénye (annak ellenére, hogy több szerzőtől vett át esszéket és tanulmányokat) az az egyensúly, amellyel a filozófus életének lehetőség és reális mozzanatait mutatja be. Az egyensúly a realitás és között, ami a realitásnak ellentmond, egyensúly a dolgokhoz való passzív és aktív viszonyulás között. Ez a viszony Heller Ágnes esszéjében a *tragikumban* fogalmazódik meg, a *tragikumban*, mely diszproporciót képez az élet jelentéktelen volta, s az autentikus élet utáni vágy között. Ez az a *konfliktus*, mely olyannyira jellemző az alkotó emberre, s amely egyben minden egyes műalkotás létrejöttének az előfeltétele is.

Rada Iveković
Fordította Mák Ferenc